

ing to attract the support of Latin American governments and parties. Hugo Chavez, the president of Bolivarian Republic of Venezuela, has repeatedly spoken in favor of the Puerto Rican independence; Bolivarian Alliance for the Americas (ALBA), a local integration association established on Venezuela's initiative, adopted a respective statement at its 11th Summit (2012). Though the possibility of Puerto Rico's proclamation as an independent republic via a potential referendum remains low, the analysis of documents of regional organizations indicates the importance of the demand for Puerto Rico independence as one of the manifestations of Latin American continental solidarity.

Key words: Bolivarian Alliance, colonialism, Latin America, Puerto Rico independence movement, secessionism, separatism, United States, Venezuela.

УДК 37(437.6=161.2):94 "1980/1990"

НАЦІОНАЛЬНА СИСТЕМА ОСВІТИ РУСИНІВ-УКРАЇНЦІВ СЛОВАЧЧИНИ У 80–90-х рр. XX ст.: порівняльний аналіз

Алмашій В. В. (Ужгород)

В статті на основі архівних джерел, матеріалів засідань Ради Уряду Словацької Соціалістичної Республіки з питань національностей дається характеристика та аналіз становища українського шкільництва в Словаччині впродовж 1980 – 1990-х рр. Робиться короткий аналіз законодавства у сфері системи освіти Словацької Республіки. Відмічається про невпинне зменшення кількості шкіл, де вивчалася українська мова, поступове зникнення українських класів у ряді середніх фахових шкіл, про скорочення у 1990-х рр. фінансування друкованої продукції мовами нацменшини з боку держави, погіршення стану справ в українській видавничій сфері тощо. Вказуються причини такого становища.

Відзначається, що проблеми українців Словаччини, зокрема їхнього шкільництва, освіти, культури, видавничої діяльності, роботи Культурної спілки українських трудящих тощо були регулярним предметом дискусій, розгляду, обговорень, вирішення тих чи інших нагальних питань під час засідань Ради Уряду Словацької Соціалістичної Республіки з питань національностей також в 70 – 80-х рр. XX ст.

Ключові слова: українське шкільництво, освіта, законодавство Словацької Республіки у сфері системи освіти, виховання, Міністерство освіти СР, етнонаціональна політика, культурно-освітні потреби.

Етнонаціональна політика, що ставала все більш націоналістичною, на початку й середині 90-х рр. XX ст. в сукупності з політичними скандалами негативно впливали на внутрішньополітичну ситуацію в країні, роблячи негативний імідж Словаччині на міжнародній арені. Через важкий стан словацької економіки знижувалися видатки з державного бюджету в усіх сферах і, зокрема, видатки на задоволення потреб національних меншин. Фінансування національних культур було докорінно змінено [6, арк. 1]. Якщо у 1994 році з державного бюджету було виділено 140 млн. крон на фінансову підтримку національних культур, то у 1995 році – лише 58 млн. крон [17, с. 66]. Фінансування діяльності національних культурних організацій було зменшено з 24,15 млн. крон до 12,86 млн. крон [17, с. 68]. Зокрема, як зазначив П. Богдан, в останні роки (середина 1990-х) обсяги державного фінансування Союзу русинів-українців Словацької Республіки (далі СРУСР) значно знизилися. Причому, переведення коштів здійснювалося із значним запізненням. Наприклад, велику їх частку за 1996 р. СРУСР одержав лише у грудні [2, арк. 1]. Так, у 1999 році на потреби національних меншин Уряд Словаччини заклав у бюджет лише 50 млн. словацьких крон (у 1998 році на ці цілі було виділено 200 млн. словацьких крон). Союз русинів-

українців СР отримав з цієї суми лише 2,1 млн. словацьких крон. Такий стан фінансування міг призвести в подальшому до занепаду культурних інституцій українців Словаччини. Особливо тривожне становище було у шкільництві та видавничій сфері [4, арк. 147] (див. також [6, арк. 1]).

Разом з тим, Конституція Словацької Республіки [15], в якій знайшла втілення і Декларація основних прав і свобод, визначає права національних меншин і етнічних груп... Зокрема, у параграфах 33 і 34 вказано, що "громадянам, що належать до національних меншин чи етнічних груп, при умовах, які випливають із закону, гарантується окрім права на вивчення державної мови і право на отримання освіти на рідній мові" [15, с. 2]. Параграф 42 визначав "право на безкоштовне навчання в початкових і середніх школах і, у відповідності до здібностей громадянина і можливостей суспільства, також у вищих навчальних закладах" [15, с. 2].

Законодавство СР у сфері системи освіти та інші важливі освітні програми включали і прийняті міжнародні домовленості, угоди, декларації, які застосовувалися в системі освіти з урахуванням права людини і свободи кожного громадянина. В документах міжнародних спільнот декларувалася неприпустимість різного роду дискримінації в системі освіти.

Окрім Конституції СР, освіта національних меншин реалізувалася і в змісті (редакції) положень закону про систему національної освіти (№ 29/1984 Збірки законів про систему основних початкових і середніх шкіл в редакції більш пізніх постанов) [16].

Зауважимо, що в Словачкій Республіці застосовувалося і дотримувалося демократичне право батьків на вибір мови навчання в школі чи класі. Одночасно обов'язком держави, у відповідності з положенням закону, було створення в системі освіти таких умов, які дали б можливість кожному громадянину СР володіти державною мовою – усною і письмовою [1, арк. 2]. Закон Національної Ради СР № 270/1995 “Про державну мову Словачької Республіки” (параграф 2), а також і анульований закон СНР № 428/1990 Кодексу законів “Про адміністративну мову СР” декларували цей обов'язок держави (параграф 4). Цим самим ніяк не було утиснено право на можливість отримання освіти материнською (рідною) мовою національної меншини [1, арк. 3].

У відділах освіти Міністерства освіти СР в районах із змішаним за національністю населенням, окрім усього іншого, займалися проблемою покращення мовної підготовки учнів шкіл з мовами викладання в залежності від проживання на цій території національної меншини. Поступово, на базі комунікативного принципу, з метою покращення мовної підготовки учнів як у материнській (рідній), так і словацькій мовах, відділами освіти Міністерства освіти СР були затверджені нові навчальні основи:

– для основних і середніх шкіл з викладанням на українській мові та з вивченням української мови з предметів: українська мова і література та словацька мова і література [1, арк. 3].

На базі нових навчальних основ поступово видавалися нові підручники. Зокрема, видатки на закупівлю підручників для шкіл з угорською мовою навчання склали у 1996 році 13,4 мільйонів словацьких крон, а для шкіл з викладанням на українській мові – 1,7 мільйонів словацьких крон [1, арк. 3].

Міністерство освіти і науки СР картографувало рівень засвоєння словацької мови учнями шкіл на території проживання національних меншин в СР за допомогою організацій, які знаходилися у його прямому підпорядкуванню. Результатом цієї роботи став матеріал “Оцінка рівня засвоєння словацької мови в школах, які знаходилися на території проживання національних меншин”, який був обговорений і затверджений Урядом СР. Наміром розробки даного матеріалу була об'єктивна оцінка стану, рівня і створення необхідних передумов (й умов) з метою засвоєння словацької мови в школах, які знаходилися на території проживання національних меншин у відповідності з основними педагогічними документами, прийнятими від 1990 року.

Таким чином, зазначимо, що рівень вивчення словацької мови в школах з українською мовою навчання та в школах з вивченням української мови був добрий (на відміну від угорськомовних шкіл, де цей рівень був низький). У цих школах словацька мова не вважалася як іноземна, а сприймалася як мова, що відкриває учням шлях в майбутнє. Учні в класах з українською мовою навчання отримували загальну освіту, рівноцінну загальній освіті у школах зі словацькою мовою навчання. Рівень знань і навиків учнів класів з українською мовою навчання і класів з вивченням української мови був тотожний з рівнем знань учнів класів зі словацькою мовою навчання. Враховуючи той факт, що навчання на двох, а подекуди й на трьох слов'янських мовах давало позитивний результат, засвоєння знань полегшувало вивчення навчального матеріалу на іншій мові. Наслідком цього була добра успішність учнів на вступних іспитах до середніх шкіл СР [1, арк. 4].

Виховання і освіта дітей та школярів, що належали до національних меншин, в СР реалізувалася в школах з мовою навчання національності або із словацькою мовою навчання, виходячи з вільно прийнятого рішення батьків чи їх законного представника. Ці школи за участі освітньо-виховної системи СР фінансувалися з державного бюджету. Окрім державних шкіл, на основі законодавства, дозволялося відкрити і приватну школу або школу церковно-приходьську. З цього випливало, що громадянин СР, який належав до національних меншин, мав можливість здобувати (починаючи з дошкільної освіти і виховання, через (основну) початкову школу, середню школу, тобто гімназію, професійне училище або технікум, аж до вищого навчального закладу) освіту на рідній мові, тобто на мові національної меншини [1, арк. 1].

Однак, відмітимо, що з кожним роком зменшувалась кількість шкіл, де вивчалася українська мова. Якщо у 1992/93 навчальному році їх було 49, то у 1998/99 навчальному році – уже лише 31 з 1196 учнями. Починаючи з 1990 року поступово зникли українські класи в таких середніх фахових школах: Торговельній та Готельній академіях і Педагогічній школі у Пряшеві; Торговельній академії і Промисловій школі в Бардієві; Сільськогосподарській школі в Меджилабірцях; в Промисловій школі машинобудівній та Фаховому училищі машинобудівному у Снині; в Гімназії у Снині та в ряді інших. Із середніх шкіл даного регіону українська мова вивчалася лише в Медичній школі в Гуменному, (деташованих) класах Торговельної академії у Свиднику та в Гімназіях у Пряшеві, Меджилабірцях і Свиднику (1990-ті рр.) [3, арк. 156].

До 1999 року не було втілено в життя рішення Ради Уряду СР від 1992 року, яке передбачало створення експертної комісії при Мініс-

терстві освіти СР, яка б проаналізувала тогочасний стан українського шкільництва в Словаччині і запропонувала вирішення цих проблем [4, арк. 148]. Щороку скорочувалося майже удвічі фінансування друкованої продукції мовами нацменшин з боку держави. Кошти, які виділялися, отримували в основному „Slovenska Republika” і „Hlas ludu” (щоденні провладні газети), які започаткували випуск спеціальних додатків мовами меншин, видавництва Kubko-Goral, Matica Slovenska [17, с. 70]. Подібний стан негативно впливав на життєздатність інших друкованих видань національних меншин. З боку політиків угорської меншини почали лунати заклики до бойкотування провладних газет. Подібне фінансування почало загрожувати існуванню періодичних видань української й угорської меншин.

Погіршувався стан справ в українській видавничій сфері. Так, у редакції газети “Нове життя” в кінці 1990-х рр. (1998–1999 рр.) працювало всього 2 редактори та 2 технічно-адміністративні працівники, тираж газети становив 650 екземплярів. Щомісячний журнал “Дружно вперед” виходив лише 5 раз на рік. Було повністю припинено видання педагогічного додатку “Школа і життя”. Підготовлений до друку унікальний енциклопедичний словник-довідник “Пряшівщина” через брак коштів ще не побачив світ (в 1999 р.). У 1999 році призупинилося видання єдиного літературного журналу Союзу українських письменників Словаччини “Дукля”, який виходив безперервно 46 років [4, арк. 148].

Ситуація виглядала доволі критичною. Причин такого стану було декілька. Коли йшлося про основні школи, то тут грала роль низька національна свідомість батьків, сильна антиукраїнська пропаганда деяких кіл, з яких окремо слід згадати антиукраїнські налаштованих представників політичного русинізму, розпад або занедбання державних структур управління і контролю українського політичного шкільництва в системі освіти СР, але і певна занепокоєність чи небажання багатьох учителів, між ними й учителів української мови, боротися за свої школи і висвітлювати родичам дітей значення рідної школи. Не менш важливою і дуже прагматичною причиною для батьків і дітей стала втрата такої мотивації, як полегшення прийняття учнів в середню школу посередництвом української мови, значить у ті середні школи, де існували українські класи, хоч це, подекуди, було предметом певних спекуляцій. Отже, обмеження можливостей продовжувати навчання в українському класі середньої школи мало вплив на зниження кількості дітей, які вивчали українську мову в освітній школі (ОШ), що зворотньо знову відбилося в зниженні числа потенційних студентів в українських класах середніх шкіл [3, арк. 156].

Однак, для пояснення ситуації, що склалася в середніх школах, не слід забувати й про де-

які аспекти. Зокрема, соціально-економічна ситуація змушувала батьків вибирати школи близько (до) місця тривалого проживання, щоб не витратити зайві кошти на транспорт та гуртожиток. В середині 1990-х рр. в регіоні, де проживали українці Словаччини, виникли деякі нові середні школи, котрі могли задовольнити якраз такі вимоги батьків. Свою роль зіграла й зміна директорів у школах з українськими класами після 1989 року, посади яких зайняли переважно словаки. Збільшилися і їх повноваження, на основі яких вони самі могли регулювати число учнів, прийнятих в українські класи. Але були й такі випадки, коли наперекір можливості набрати достатню кількість учнів, було прийнято лише стільки, щоб створити групу, яка б вивчала українську мову, а не клас. Шкільні органи і декотрі школи не дотримувалися розпорядження МО СР про те, що учні мають право продовжувати навчання рідною мовою як при переході з першого ступеня ОШ у другий (якщо переходять в іншу школу), так і при переході в середню школу. Цей принцип вже не дотримувався майже ані в одній гімназії, в околиці якої вивчалася українська мова [3, арк. 157].

Для вирішення питань шкільництва при Раді СРУСР працювала фахова комісія, яку очолював член Президії Микола Деніс. Її заслугою було прискорення підготовки нових учбових основ і видання нових підручників для шкіл з українською мовою навчання чи вивченням української мови. Представники СРУСР ще у 1995 році зустрічалися з тодішньою міністеркою освіти Е. Славковською, пізніше з дальшими керівними працівниками МО СР, а також представниками Державного педагогічного інституту в Братиславі. Питання національного шкільництва декілька разів обговорювалося і в Раді влади СР у справах національностей, де представники українців вимагали повернутися до її вирішення з 1992 року, яке передбачало створення експертної комісії при МО СР, яка б аналізувала причини тогочасного стану українського шкільництва і запропонувала б вирішення його проблем. На жаль, таку комісію до кінця 1990-х рр. не було створено. Тому про її потребу підкреслювалося і в заключному документі Двохсторонньої словацько-української міжурядової комісії у справах культури, освіти і національних меншин, засідання якої відбулося 8–9 грудня 1998 року у Пряшеві. Про шкільництво (або про справи шкільництва) представники СРУСР вели переговори і на інших рівнях з надією, що їхні подальші пропозиції, передусім, призначення в державних шкільних органах Пряшівського краю і окремих округів працівників, відповідальних за область українського шкільництва, будуть реалізовані [5, арк. 12] (див. також [3, арк. 157]).

Подібна ситуація складалася й в інших сферах духовного та культурного життя україн-

ців Словаччини. Як відомо, 14–16 листопада 1997 р. у м. Кошице пройшов IX з'їзд Європейського Конгресу Українців (СКУ). Відбулися вибори у його керівні органи. Головою Конгресу став Л. Довгович (Словаччина). На думку Української сторони, це обрання могло призвести до створення конфліктної ситуації між керівництвом “Союзу русинів-українців” (П. Богдан), яке було зорієнтоване на конструктивну зважену співпрацю з органами влади і тим крилом української громади Словаччини, яке було схильне надмірно політизувати існуючі проблеми (Л. Довгович належав саме до цього крила) [2, арк. 1]. У зв'язку з цим певна частина активу української національної меншини (Л. Довгович, Ю. Бача, І. Бача, І. Яцканин) була досить агресивно налаштована стосовно органів державної влади СР і схилилася до спілкування з ними, в основному, шляхом політичних заяв і демаршів. Свідомо чи несвідомо, вони прагнули підштовхнути Україну до винесення питання становища української національної меншини у Словаччині на рівень українсько-словацьких міждержавних відносин, що могло призвести до виникнення непотрібного напруження і не відповідало національним інтересам як України, так і Словаччини [4, арк. 148]. Питання щодо становища української національної меншини особливо гостро ставилося на VII з'їзді Світового конгресу Українців у м. Торонто (грудень 1998 р.) та III з'їзді Союзу русинів-українців СР (лютий 1999 р.). Учасники з'їзду в Торонто дійшли висновку, що становище українців Словаччини було (нині є) найгіршим серед всіх країн Європи (у документах наголошувалося, що вони не є діаспорою, а “автохтонним українським населенням” цієї країни і тому їхні вимоги були цілком вмотивованими і природними). Таким чином, через недостатню увагу до вирішення проблем української національної меншини словацька сторона сприяла активізації радикального крила української громади [4, арк. 149].

Для порівняння наголосимо, наприклад, що в школах з німецькою мовою навчання, або з вивченням німецької мови, не було проблем з вивченням словацької мови, однак виникали проблеми з недостатнім рівнем знань учнями німецької мови. На відміну від інших мов національних меншин, які проживають в СР, до вивчення німецької мови виявляли інтерес і словаки. З педагогічної точки зору тут виникла проблема у способі викладання німецької мови: викладати її на основі методики іноземної мови, або ж як материнську (рідну) мову німецької національної меншини [1, арк. 5] (див. також [7, арк. 1]). Для покращення вивчення німецької мови були відкриті класи з німецькою мовою навчання і класи з вивченням німецької мови для німецької національної меншини в п'яти регіонах Словаччини, починаючи з першого класу

основної школи – в 1993/94 навчальному році в Нітрянській Правні, Кежмарку, Гейніці, Медзеві і в 1994/95 навчальному році – в Братиславі. У цих школах реалізувалося альтернативне викладання предметів, коли самі батьки вимагали викладання на німецькій мові лише деяких предметів [1, арк. 4; 7, арк. 1].

Зазначимо, що ще однією ініціативою влади, яка стосувалася, зокрема, й українців, й угорців Словаччини, було запровадження змін у роботу шкіл національних меншин СР. Це нововведення викликало невдоволення угорців Словаччини ще й з тієї причини, що його підтримувала владна СНП, під впливом якої знаходилося Міністерство освіти. Зміст двомовного навчання (альтернативного) в школах з українською (та угорською) мовами навчання полягав у переході до викладання частини предметів словацькою мовою. Подібна ініціатива пояснювалася тим, що рівень знань словацької мови у випускників шкіл був недостатнім. Мета закону, на думку організаторів, була цілком благородна і виправдана – покращити ситуацію в даній сфері. З боку опонентів звучали застереження, які трактували альтернативне навчання заходами, спрямованими на асиміляцію [18, с. 34].

Однак, виходячи із Спільного договору Ради Європи “Про охорону національних меншин”, який ратифікувала СР, Міністерством освіти СР була затверджена концепція альтернативного навчання в школах, які знаходилися на території проживання національних меншин. Задля неї (її напрацювання) було проведено опитування незалежним агентством інтересу батьків дітей, які підлягали обов'язковому шкільному навчанню, на території проживання національних меншин. Суть усієї Концепції зводилася до відкриття такої школи чи класу, в яких деякі предмети з суспільствознавства і природознавства викладалися словацькою мовою, якщо була достатня зацікавленість з боку батьків. Згадувана Концепція розширювала права батьків на вибір школи в залежності від мови і способу навчання.

Наприкінці 1995 н. р. Міністерством освіти було започатковано впровадження альтернативної системи навчання. При цьому директори угорських шкіл звільнялися із займаних посад. У зв'язку з цим, у 1995/96 навчальному році Міністерство освіти СР приступило до процесу реалізації альтернативного навчання в 29 дитячих садочках, в 1-й основній школі й у 3-ох середніх професійно-технічних школах, як підкреслювалося Міністерством, – лише на основі добровільного рішення батьків. Упродовж навчального року кількість шкіл, задіяних до реалізації альтернативного навчання, зменшилася, на кінець навчального року альтернативне навчання проводилося лише в 26 дитячих садочках. Станом на 1997 р. двомовна форма навчання була впроваджена лише в 1 початковій, 3 середніх школах і

28 дошкільних закладах. Відмітимо, що ця система не знайшла підтримку педагогів угорських національних шкіл, батьків і учнів шкіл з угорською мовою навчання [19, с. 15–17]. Разом з тим, в процесі введення альтернативного способу навчання, зберігалася компактність шкіл з угорською мовою навчання, причому значення материнської (рідної) мови залишалось недоторканим [1, арк. 5].

На початку 1997 року Міністерством освіти СР було відмінено видання двомовних атестатів у школах національних меншин. Своїм рішенням влада посилялася на закон про державну мову від 1995 року. Двомовні атестати видавалися в Словаччині з 1921 року. Близько половини одномовних атестатів було повернено батьками учнів, спостерігалися протести словацьких угорців. Було досягнуто в результаті переговорів компромісне рішення. Видання атестатів угорською мовою було відновлено, однак такі посвідчення не визнавались за офіційні документи [20, с. 27–32].

З часу визнання русинів Словаччини на державному рівні за окрему національність, постало питання права і можливості здобувати освіту представниками даної національної меншини на рідній мові, тобто проблема русинського шкільництва [3, арк. 158–160]. Зокрема, почалися старання і намагання Русинської оброди (далі РО) за допомогою МО СР завести в школи навчання предмету “русинський язык і культура”. З погляду та на думку СРУСР, цей проект проходив без консультацій і переговорів зі всіма зацікавленими сторонами, не беручи до уваги науково-педагогічні факти і потреби, за порушенням таких норм, як, наприклад, “Засади видавання учебниці” чи “Засади зрядьованія шквол на народностне зміешаном уземі”.

Для підтвердження сказаного, наводилося, що не був оголошений конкурс на авторів підручників русинської мови; фахові рецензії випрацювали люди, які не володіли достатньою мірою русинською мовою, або були іншої національності; підручники були видані ще перед тим, як було відомо, який варіант русинського языка буде “кодифіковано”; інтерес відкрити русинські школи або навчання мови не виходив від батьків, але від громадського об’єднання РО та МО СР. Сама РО, наперекір попередньому неофіційному договору із СРУСР, йшла агітувати за русинський язык в першу чергу в школи, де вивчалася українська мова, а не в ті русинсько-українські села, де вже вона перестала викладатися. Її увага так само зосередилася “передусім на учителях української мови, оскільки своїх вона ще не мала (в т. ч. й не мала ще фахово підготовлених). Відмічалось, що всупереч старанням, інтерес до навчання русинської мови був незначний, та цим самим було нанесено великої шкоди українському шкільництву у Словаччині. Українські школи

були значно послаблені або зліквідовані. Як результат: словацькі школи в русинсько-українських селах об’єктивно не могли (чи й не бажали) виховувати дітей в русинсько-українському національному дусі, що було далішим кроком до асиміляції [1, арк. 158–159].

Позиція СРУСР щодо “кодифікації” чи “стандартизації” русинської мови, яку РО здійснила 27.01.1995 р., була декларована в Проголошенні Президії Ради СРУСР. На його думку “кодифікація” творилася також з метою відокремлення української меншини від українського народу. Цьому відповідала і створена русинська мова, яка керувалася гаслом: “Краще словакізми, ніж будь-які українізми” [5, арк. 14] (див. також [3, арк. 159]).

Нагадаємо, що проблеми українців Словаччини, зокрема, їхнього шкільництва, освіти, культури, видавничої діяльності, роботи Культурної спілки українських трудящих (єдиної загальнодержавної організації українців ЧССР у 50–80-х рр. ХХ ст.) тощо були регулярним предметом дискусій, розгляду, обговорень, вирішення тих чи інших нагальних питань (поряд з питаннями угорської національної меншини) під час засідань Ради Уряду Словацької Соціалістичної Республіки з питань національностей також в 70–80-х рр. ХХ ст. (цей орган був створений 14.02.1969 року за № 25. Згідно статуту, схваленого рішенням керівництва Уряду ССР від 21.01.1972 року за № 18, Рада була дорадчим, ініціативним та координаційним органом Уряду Словацької Соціалістичної Республіки з національних питань [9, арк. 51]. Детальніше про основні завдання та склад вищевказаної Ради див. [9, арк. 51]).

Зокрема, цікаву інформацію з цих питань можемо почерпнути з матеріалів засідання Ради Уряду ССР з питань національностей від 19.04.1984 року [12]. Предметом обговорення і прийняття на вказаному засіданні було ряд документів, підготовлених, зокрема, й Міністерством освіти ССР, присвячених питанням освіти і виховання в освітніх навчальних закладах ССР різних рівнів, наприклад, “Інформаційна справа про забезпечення середніх професійних училищ (СПУ) з угорською і українською мовою навчання підручниками і навчальними засобами” [10, арк. 1–8], “Інформаційна справа про стан і рівень вивчення рідної (материнської) мови в початкових і середніх національних школах” [11, арк. 1–17] та низці інших документів [13; 14]. Зазначимо, що “Інформаційна справа про забезпечення середніх професійних училищ (СПУ) з угорською і українською мовою навчання підручниками і навчальними засобами” була підготовлена до засідання Ради Уряду ССР з питань національностей Міністерством освіти ССР від 7.11.1983 року, в Братиславі (№ 11469/1983–25) за підписом Міністра освіти ССР проф. Юрая Буша. Вона була

написана на основі Плану роботи Ради Уряду ССР з питань національностей на друге півріччя 1983 року і дає перегляд про кількість шкіл, мережу середніх професійних училищ (СПУ) в ССР, в яких є СПУ з угорською і українською мовою навчання, про способи забезпечення цих шкіл підручниками і навчальними засобами, про результати тематичних перевірок та інспекцій, виконаних працівниками Міністерства освіти ССР. Говорилося також, що для молоді української національності в мережі СПУ згідно з побажаннями батьків, були відкриті в 6-ти закладах класи з вивчення української мови, в яких навчалося 422 учні [10]. Багато матеріалів було присвячено середнім фаховим (спеціалізованим) училищам з угорською мовою викладання.

У вказаних вище документах зазначалося, що в системі навчальних предметів в школах і виховних закладах з угорською та українською мовою навчання материнська (рідна) мова мала визначальну функцію. Цими мовами учні здобували основи наукових (навчальних) дисциплін [11, арк. 1].

Наприклад, в “Інформаційній справі про стан та рівень вивчення рідної (материнської) мови в початкових і середніх національних школах”, підготовленій до засідання Ради Уряду ССР з питань національностей Міністерством освіти ССР 22.06.1983 року № 6240/1983–25, на основі Плану роботи Ради Уряду ССР з питань національностей, але на перше півріччя 1983 року, говорилося, що, виходячи із значимості становища рідної (материнської) мови в національних школах і навчально-виховних закладах, Міністерство освіти ССР включило до Плану головних завдань на 1-ше півріччя 1983 року контроль становища і рівня вивчення ... української мови та літератури у школах з українською мовою викладання і в школах з вивченням української мови. Контроль здійснювався в окремих початкових і середніх школах в округах Братислава I, Галанта, Комарно, ... Кошице, Трєбшєв, Гуменне, Стара Любовня, Вранов і Пряшів [11, арк. 1].

Питання, пов’язані зі школами, в яких вивчали угорську мову (становище, рівень вивчення тощо) розглядалися та аналізувалися в першому розділі “Інформаційної справи...” – “Умови, стан(овище) та рівень вивчення угорської мови” [11, арк. 1–8]. Питання українського шкільництва в школах Словаччини розглядалися та аналізувалися в другому розділі “Умови, стан(овище) та рівень вивчення української мови” [11, арк. 8–15].

Зокрема, в основних (початкових) школах з українською мовою навчання на 1-му ступені навчало 46 учителів – усі з потрібною кваліфікацією. На 2-му ступені основної (початкової) школи навчало українську мову і літературу 42 учителі, з яких 41 (97,6%) мали потрібну квалі-

фікацію. В основних школах з вивченням української мови було задіяно з 1-го по 8-й роки навчання 157 учителів, з яких 152 (96,8%) мали відповідну кваліфікацію [11, арк. 8–9].

Фаховість (кваліфікованість) навчання українській мові і літературі на 2-му ступені основної школи була забезпечена на 92,4%, однак в тих чи інших окресах (районах) відрізнялася між собою. А саме, в окресі Стара Любовня було досягнуто 100% фаховість навчання, в окресі Гуменне – 98,7%, в окресі Свидник 92,2% і в окресі Пряшів – 79%. В порівнянні з 1980/81 навчальним роком фаховість (кваліфікованість) навчання покращилася на 12,8% [11, арк. 9].

В середніх школах з українською мовою навчання і вивченням української мови викладали українську мову 17 учителів, з яких 16 (94,1%) з потрібною кваліфікацією. В гімназіях і середніх фахових школах кваліфікованість була 100%-ою, а в середніх фахових училищах з 6 учителів 5 мали потрібну кваліфікацію (83,3%) [11, арк. 9].

В крайовому педагогічному відділі в Пряшеві працювали два фахові працівники (один займався 1–4-ми класами, другий – 5–8-ми класами ОШ і СШ (середньої школи), які піклувалися про фахово-методичне зростання учителів української мови і літератури.

Кваліфікаційному, методичному росту учителів української мови допомагали двотижневі курси, які пройшли до того часу більше 80% вчителів. На курсах викладали лектори з СРСР на високому, фаховому рівні. Додатково щорічно проводилися одномісячні фахово-методичні курси української мови в Києві, які щорічно проходили 20–22 учителі [11, арк. 10].

Констатовалося, що забезпечення шкіл з українською мовою навчання основною дидактичною технікою було добрим... Навчальні розробки завозилися з УРСР. Покращення в цій області слід було очікувати після реалізації проекту закупівлі специфічних навчальних розробок, який був схвалений оперативною нарадою Міністра 13.06.1983 року [11, арк. 10]. Школи мали в достатній кількості основні педагогічні матеріали. Забезпечення шкільних бібліотек також було добрим. Міністерство освіти (шкільництва) ССР кожний рік закуповувало у видавництвах УРСР українську літературу для позакласного читання на суму 20 тисяч чехословацьких крон. Новий обсяг предмету українська мова і література був розроблений у відповідності із суспільними побажаннями і пристосований до сприйняття (здібностей) учнів [11, арк. 11].

Таким чином, можна стверджувати, що значна увага приділялася навчально-виховній роботі вчителів у вищезгаданих школах, новим формам ведення навчально-виховного процесу [11, арк. 11–12, 13], підвищенню рівня успішності, вирішенню завдань з таких складових навча-

льного процесу, як мова і література [11, арк. 13] тощо. Однак, в результаті перевірки, з української мови були виявлені слабші знання, ніж з літератури. З перевірених шкіл найкращі результати були досягнуті в Середній педагогічній школі, Середній готельній школі в Пряшеві та в гімназії в Медзілаборцях... В середніх фахових училищах, з огляду на малу концентрацію учнів української національності, материнська (рідна) мова вивчалася в п'яти установах лише як предмет... [11, арк. 14].

Що стосується питання єдності української національної меншини, то словацька влада в середині 90-х рр. зробила серйозну спробу зняти конфлікт між Союзом русинів-українців Словацької Республіки (СРУСР) і "Русинською обродою". Як відомо, 11 липня 1996 р. у м. Кошице відбулася зустріч представників цих організацій із заступником голови Уряду СР Й. Калманом. Учасники зустрічі дійшли згоди у тому, що "русини і українці, які проживають на території Словаччини, є представниками однієї української національності". Однак, незабаром керівники "Русинської оброди" публічно відмовилися від цього формулювання. Але проблема полягала в тому, що й державні органи Словаччини "ніби відмовилися від нього". Як і раніше, Міністерство освіти СР настирливо запроваджувало "русинську мову" у школах. А керівництво Словацького радіо та його Редакція національно-етнічних програм у м. Пряшеві, як і раніше, намагалися розділити місцеве радіомовлення на "українське" і "русинське" [2, арк. 1].

Одночасно, Міністерство освіти і навчання СР затвердило також Концепцію навчання дітей – громадян СР – русинської національності, яка базувалася на праві отримання освіти на рідній материнській мові національних меншин, яке було закріплено в Конституції СР, параграф 34, абзац 2, літера а), закону № 29/1984 Кодексу "Про систему основних і середніх шкіл" (закон про школи) в змісті (редакції) більш пізніх постанов, змін і доповнень (повний текст – № 350/1994 Кодексу законів), параграф 3.1 Спільного договору Ради Європи "Про охорону національних меншин", який був ратифікований Національною Радою СР. Концепція набувала основних принципів альтернативного навчання і вимог громадян СР русинської національності на отримання освіти материнською мовою. Її метою було створити в системі освіти СР для дітей, батьки яких русинської національності, такі умови, при яких вони (тобто діти) могли б отримати рівноцінну освіту з іншими учнями і зберегти при цьому свою національну приналежність й розвивали б далі свою материнську (рідну) мову [1, арк. 7].

Разом з тим, проблеми українського шкільництва вимагали окремої уваги, тому слухним було б згадати окремі з них. На думку українсь-

кої громади Словаччини, криза українського шкільництва полягала в тому, що українська шкільна база, яку українці успадкували від попередніх режимів – угорського, першої республіки і Словацької республіки після 1948 року, не була збережена. Вона до значної міри звузилася у національному та ідейному плані, стала слабкішою. Чехословацька педагогічна наука не приділяла належної уваги національному шкільництву, розпорядження міністерства не виконувалися, причому за їх невиконання ніхто не притягнувся до відповідальності. Саме тому українське населення перестало вірити, що в українському шкільництві можна навести порядок [8, с. 9]. Державні шкільні власті вважали проблему українського шкільництва периферійною, другорядною, яку пересували на рівень батьківської компетенції (можливість обрання мови викладання). Право обрання мови декларувалося як демократичне, але методи, якими воно проводилося, були недемократичні (пропаганда, агітація, залякування тощо).

Як у минулому, так і на цей час, на думку українців Словаччини, мало б дотримуватися положення, що українське шкільництво повинно виходити із загальнодержавної шкільної системи (доки не виникне інша система). Воно повинно було мати всі ті вигоди, що мали словацькі школи. Отже, поряд із виховною функцією, українська національна школа повинна була зберігати й розвивати в школярів національну свідомість. Також на думку русинів-українців, дотеперішні методи вирішення проблем українських шкіл не можна було вважати правильними ні з політичного, ні з педагогічного погляду. Українське шкільництво постійно знаходилося в оборонній та конкуруючій позиції: "українська школа гірша, словацька краща і перспективніша", – такі апіорні твердження нерідко було чути, а її проблематика фактично звузилася лише до питання мови [8, с. 10].

Багато лиха принесла свавільна інтерпретація права батьків обирати мову навчання для своїх дітей. Така засада давня, відома ще з часів угорського панування. Вона найбільше зловживалася в українському шкільництві. Ця засада демократична, правильна, але для її реалізації слід було створити необхідні передумови. Однак, вільне обрання викладової мови (яке було сприйнято як довільне, нічим не обмежене) мало б забезпечити безперешкодний перехід з нижчого ступеня навчання у вищий без того, щоб учні відмовлялися від рідної мови. Коли такої можливості немає, то про вільне, демократичне обрання викладової мови не можна говорити [8, с. 10].

Не менше біди принесла пропагована в українському шкільництві теза, що в школі не є вирішальною форма, тобто викладова мова, але її зміст (соціалістичний). Ця теза безпосередньо руйнувала підвалини українського шкільництва. Слід мати на увазі, що батько повинен вирішувати

ти питання мови викладання школи, але тільки для своєї дитини. Школа, хоча й співпрацює з батьками, не є інституцією батьків. На практиці справа виглядала так, що на підставі заяви декількох батьків, які вимагали зміну викладової мови, шкільні органи встановлювали словацьку мову як викладову для всієї школи. В таких випадках слід було використовувати можливість відкриття паралельних класів. Право чи можливість обирання викладової мови не повинно було означати довільність (тобто відсутність аргументації). Ця довільність дорого обійшлася, зокрема, українському шкільництву, в якому практикувалось стільки свободи і вільності, що це все йшло врозріз із педагогічними засадами та межувало з анархією [8, с. 10].

Шкільний плебісцит, який пропонувався українському населенню, на думку української сторони учасників цього процесу, не був демократичним. Його метою не було зближення національностей. Він був спрямований на обирання словацької школи. Адже українське населення

залякувалося тим, що коли воно буде вживати материнську мову як викладову, перед ним закриються двері словацьких шкіл.

Отже, довільний вибір викладової мови відіграв до певної міри й денаціоналізаторську роль, оскільки цей вибір не був живлений демократичними принципами співжиття українців і словаків, але недооціненням всього українського [8, с. 10]. Існує в цьому плані багато інших проблем, як, наприклад, зрівняння в правах у навчанні обох мов – української і словацької, створення однакових умов праці для вчителів українських і словацьких шкіл тощо.

Таким чином, шкільне питання було кардинальною проблемою українського національно-культурного життя. Розв'язання цієї проблеми вимагало докладного аналізу всіх причин тогочасного жалюгідного стану шкільної справи та встановлення альтернативних варіантів її подальшого розвитку з урахуванням суспільних змін, викликаних ринковою економікою.

1. Воспитание и образование национальных меньшинств в Словацкой Республике // Державний комітет України у справах національностей та релігій. Відділ європейської інтеграції та міжнародного співробітництва / Поточний (внутрішній) архів Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва. Папка: Двостороння українсько-словацька комісія (матеріали). – Том I. – Арк. 1–10.
2. Довідкові застереження для членів Української делегації // Державний комітет України у справах національностей та релігій. Відділ європейської інтеграції та міжнародного співробітництва / Поточний (внутрішній) архів Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва. Папка: “III. 14. Словацька Республіка. Європейський конгрес українців”. – Арк. 1–2.
3. Звіт про діяльність Союзу русинів-українців СР за період 1995–1998 років // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду. – Фонд 1. – Опис 5. – Спр. 10113: Питання національних меншин (загальне). – Том I. – 1999. – Арк. 146–170.
4. Про забезпечення культурно-освітніх потреб русинів-українців у Словаччині (довідка). Червень 1999 року // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду. – Фонд 1. – Опис 5. – Спр. 10114: Питання національних меншин (загальне). – Том 2. – 1999. – Арк. 146–150.
5. Третій з'їзд Союзу русинів-українців Словацької Республіки. Питання шкільництва // Поточний (внутрішній) архів Союзу русинів-українців Словацької Республіки. м. Пряшів / Папка: “Рада Союзу русинів-українців Словацької Республіки. III-й з'їзд СРУСР. 27 лютого 1999 р. Пряшів”. – Арк. 11–15.
6. Фінансування культур національних меншин в СР // Державний комітет України у справах національностей та релігій. Відділ європейської інтеграції та міжнародного співробітництва / Поточний (внутрішній) архів Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва. Папка: Двостороння українсько-словацька комісія (матеріали). – Том I. – Арк. 1.
7. Школи з німецькою мовою навчання в СР: Довідка // Державний комітет України у справах національностей та релігій. Відділ європейської інтеграції та міжнародного співробітництва / Поточний (внутрішній) архів Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва. Папка: Двостороння українсько-словацька комісія (матеріали). – Том I. – Арк. 1.
8. До сучасних проблем нашого культурно-національного життя // Наукове товариство Союзу русинів і українців ЧСФР [авторський колектив: Ю. Бача, І. Ванат, Ф. Ковач, А. Чума, М. Штець] / Союз русинів-українців ЧСФР. Додаток до газети “Нове життя”, ч. 24/1992 р. – С. 1–12.
9. Informácia o činnosti Rady vlády SSR pre národnosti v období 1972–1976. Sekretariát Rady vlády Slovenskej socialistickej republiky pre národnosti. Materiál na rokovanie Rady vlády SSR pre národnosti. Číslo: 1299/1977. Bratislava. 20.5.1977 // Slovenský národný archív. Rada vlády SSR pre národnosti z 6.6.1977. – Karton, č. 1–A–10. – Rok 1976–1980. – S. 50–54.
10. Informatívna správa o vybavení SOU s vyučovacím jazykom maďarským a ukrajinským učebnicami a učebnými pomôckami // Slovenský národný archív. Rada vlády SSR pre národnosti od 19.04.1984. – Carton č. 3. – Rok 1981–1986 / Materiály zasadnutia Rady vlády SSR pre národnosti od 19.04/1984 roka. – S. 1–8.

11. Informatívna správa o stave a úrovni vyučovania materinského jazyka v základných a stredných národnostných školách // Slovenský národný archív. Rada vlády SSR pre národnosti od 19.04.1984. – Carton č. 3. – Rok 1981–1986 / Materialy zasadnutia Rady vlády SSR pre národnosti od 19.04/1984 roka. – S. 1–17.
12. Spis: Materialy zasadnutia Rady vlády SSR pre národnosti od 19.04/1984 roka // Slovenský národný archív. Rada vlády SSR pre národnosti od 19.04.1984. – Carton č. 3. – Rok 1981–1986.
13. Stanovisko k “Informatívnej správe o vybavení SOU s vyučovacím jazykom maďarským a ukrajinským učebnicami a učebnými pomôckami” // Slovenský národný archív. Rada vlády SSR pre národnosti od 19.04.1984. – Carton č. 3. – Rok 1981–1986 / Materialy zasadnutia Rady vlády SSR pre národnosti od 19.04/1984 roka. – S. 1–2.
14. Stanovisko k “Informatívnej správe o stave a úrovni vyučovania materinského jazyka v základných a stredných národnostných školách // Slovenský národný archív. Rada vlády SSR pre národnosti od 19.04.1984. – Carton č. 3. – Rok 1981–1986 / Materialy zasadnutia Rady vlády SSR pre národnosti od 19.04/1984 roka. – S. 1–2.
15. Ústava Slovenskej republiky (Ústava Slovenskej republiky) č. 460/1992 Zb. v znení ústavného zákona č. 244/1998 Z. z. a ústavného zákona č. 9/1999 Z. z.). Práva národnostných menšín a etnických skupín. (Čl. 33, čl. 34) – štvrtý oddiel. (s. 2) // Mimoriadna príloha denníka Národná obroda. – S. I–VII // Národná obroda. – 2001. – 21 marca. – 8 s.
16. Zákon č. 29/1984 Zb. o sústave základných a stredných škôl v znení neskorších predpisov // Zbierka zákonov Československej socialistickej republiky. – S. 110–124.
17. Bugar B. Žijem v takej krajine... O Maďaroch, Slovakoch, premarnených príležitostiach a vzhorajucich sa možnostiach. – Bratislava: Kalligram, 2004. – 192 s.
18. Mesežnikov G., Gyaračova O. (eds.). Vlada stran na Slovensku: skusenosti a perspektivy. – Bratislava: IVO, 2004. – 156 s.
19. National minorities in the Slovak Republic. Report of the Ministry of Foreign Affairs of the Slovak Republic. – Bratislava, 2001. – 37 s.
20. Slovensko na ceste do neznáma / Gal F., Gonda P., Kollar M., Mesežnikov G., Timracky M., Zajac P. – Bratislava: IVO, 2003. – 148 s.

РЕЗЮМЕ

НАЦИОНАЛЬНАЯ СИСТЕМА ОБРАЗОВАНИЯ РУСИНОВ-УКРАИНЦЕВ СЛОВАКИИ В 80–90-х гг. XX в.: сравнительный анализ

Алмаший В. В. (Ужгород)

В статье на основании архивных источников, материалов заседаний Совета Правительства Словацкой Социалистической Республики по вопросам национальностей даётся характеристика и анализ положения украинского школьного образования в Словакии на протяжении 1980 – 1990-х гг. Делается краткий анализ законодательства в сфере системы образования Словацкой Республики. Отмечается неустанный уменьшение количества школ, в которых изучался украинский язык, постепенное исчезновение украинских классов в ряде средних профильных школ, о сокращении в 1990-х гг. финансирования печатной продукции на языках национальностей со стороны государства, ухудшение состояния дел в украинском издательстве и др. Указываются причины такого положения дел.

Отмечается, что проблемы украинцев Словакии, в частности ихнего школьного дела, образования, культуры, издательской деятельности, работы Культурного общества украинских трудящихся и т. д. были регулярным предметом дискуссий, рассмотрений, обсуждений, решений тех или иных неотложных вопросов во время заседаний Совета Правительства Словацкой Социалистической Республики по вопросам национальностей так же в 70 – 80-х гг. XX века.

Ключевые слова: украинское школьное дело, образование, законодательство Словацкой Республики в сфере системы образования, воспитание, Министерство образования СР, этнонациональная политика, культурно-образовательные потребности.

SUMMARY

NATIONAL EDUCATIONAL SYSTEM OF UKRAINIANS AND RUSINS OF SLOVAKIA IN THE 80s and the 90s years of the 20th century: Comparative Analysis

V. Almashiy (Uzhhorod)

Articles based on the archives materials and the sessions materials of the Government Council of the Slovak Socialist Republic concerning the problems of nationalities the characteristics and analyses of the Ukrainian school education of Slovakia during the 80s and the 90s years are given. A short review of the legislation in the educational system of the Slovak Republic is introduced. The fact of the schools in which the Ukrainian language is taught and the reduction of the Ukrainian classes and specialised schools is taking place and vvv the reduction of the financial support concerningv the printed matters for the Ukrainian minorities and the publishing of necessary things is getting worse.